

י"א ניסן

הרב משה בן נחמן

איבה ודרכי שלום

בתאריך י"א בניסן חל יום פטירתו של הרב משה בן נחמן,¹ הרמב"ן, שנפטר תאריך זה בשנת ה'ל (1270). הרמב"ן נולד בספרד ומזוהה עם פרשניה ופוסקיה, אך בצעירותו נחשף לתורת חכמי אשכנז דרך תלמידיהם שהתגוררו בחבל פרובנס בצרפת הסמוך לספרד, ומבן-דודו רבינו יונה מגירונדי שלמד אצל חכמי אשכנז. לפרנסתו עסק הרמב"ן ברפואה, ויש לכך הדים בכתביו בהם הוא מסתמך על דעות הרופאים ועל ספרי רפואות, ואף מביע דעה אישית בעניינים אלו. הרמב"ן השתתף ב'ויכוח ברצלונה' שנערך באופן פומבי ובנוכחות מלך אראגון, ועסק ביחס בין הנצרות ליהדות. כשנתיים לאחר תום הוויכוח, נאלץ הרמב"ן לברוח לארץ ישראל מחמת הרצון להעמידו לדין על השמצת הנצרות. הוא הגיע לעכו ומשם עלה לירושלים, ותיאר את מצבה העגום, ביקר בחברון וקבר רחל ושב לעכו שם נשא דרשה לראש-השנה. הרמב"ן עסק במספר רב של תחומים - פרשנות מקרא, פרשנות התלמוד, פסיקת הלכה, קבלה ושירה.

נמצאים אנו לפני חג הפסח בו יצאו ישראל ממצרים, ומובא במדרש² שחלק מהסיבות שנגאלו ישראל ממצרים הן "שלא שינו את שמם ושלא שינו את לשונם". הבדלה זו בין ישראל לעמים מצויה בתקנות שונות של חז"ל שמטרתן למנוע התבוללות באמצעות חיתון, כדברי הרמב"ם: "אסרו לשתות עמהן ואפילו במקום שאין לחוש ליין נסך, ואסרו לאכול פיתן או בישוליהן ואפילו במקום שאין לחוש לגיעוליהן" והכל "כדי להתרחק מן הגויים עד שלא יתערבו בהן ישראל ויבואו לידי חתנות".³

לעומת הרחקות אלו מהעמים, מצאנו הנחיה שיש לסייע לגויים באופנים שונים משום איבה ודרכי שלום, כגון סיוע לפרנסתם, ביקור חולים, קבורת מתים וניחום אבלים.⁴ הראשונים נחלקו בשאלה הנובעת משינוי הגרסה במקורות, אך יש לה השפעה מהותית - לדעת רש"י,⁵ הסיוע לגויים 'משום איבה ודרכי שלום' הוא רק כאשר הגוי והיהודי נמצאים באותה הבעיה. לדוגמה, אם נמצאים לפנינו גוי ויהודי הרוגים, חובה עלינו להתעסק גם בקבורת הגוי, שכן אם לא

¹ הרב ראובן מרגליות (הילולא דצדיקא ח ע"א).

² מדרש (שמות רבה, פרשת שמות פרשה א).

³ רמב"ם (הלי מאכלות אסורות פ"ז ה"ט).

⁴ גיטין (פ"ה מ"ח-מ"ט; סא ע"א); תוספתא (גיטין פ"ג ה"ג-ה"ד); ירושלמי (גיטין פ"ה ה"ט).

⁵ רש"י (גיטין סא ע"א ד"ה עם מת).

'דבריהם הם זיכרונם'

תורת חכמי ישראל ביום פטירתם

נתנאל אוירבך

נתעסק בקבורתו אלא רק בקבורת היהודי אנו מעוררים עלינו איבה ניכרת. אך במקרה ונתקלנו בגוי הרוג שאין עימו יהודי, אין אנו צריכים להתעסק בקבורתו, שכן ההתעלמות שלנו אינה מהווה איבה ניכרת, שכן יתכנו סיבות שונות לכך שאין אנו קוברים אותו ולא תהייה בכך איבה.

לעומתו, הרשב"א⁶ סובר שגם כאשר הגוי נמצא לבדו ואין בסביבתו יהודי, מוטל עלינו להתעסק בקבורתו משום 'דרכי שלום', וכמובן גם לפרנס אותו ללא כל קשר ליהודי.

יתכן ששורש המחלוקת נעוץ במילה אחת במקור לדין זה - יש מהם שהוסיפו את המילה 'עם', היינו 'מפרנסין עניי גויים עם עניי ישראל', ויש כאלו שמילה זו הושמטה. אך נראה שהבדל זה משקף הגדרה מהותית ל'איבה ודרכי שלום' - ניתן לומר שעשיית פעולות משום 'איבה ודרכי שלום' היא כורח המציאות שנכפתה עלינו בהיותנו נמצאים תחת עינם הפקוחה של הגויים, ולכן אין עלינו להפלות בין יהודי לגוי. אך זהו דווקא כאשר יש אפליה ניכרת, שלפנינו גוי ויהודי ואנו מגישים סיוע וטיפול רק ליהודי. או שמא גדר 'דרכי שלום' הוא לכתחילה להידבק במידותיו של הקב"ה שרחמיו על כל מעשיו וברואיו, ולהגיש סיוע לכל אדם באשר הוא, גם כאשר הגוי נמצא לבדו.

הרמב"ם⁷ הביא שני מקורות להלכה זו המחייבת סיוע לגויים: "הרי נאמר טוב ה' לכל ורחמיו על כל מעשיו, ונאמר דרכיה דרכי נועם וכל נתיבותיה שלום". פסוקים אלו מורים על המגמה של חז"ל בתקנותיהם, לעשות צדקה וחסד עם כל הבריות משום שדרכי התורה הם נועם ושלום ומובילים למטרה זו.⁸

הגדרות אלו מתחדדות במחלוקת נוספת בין חכמי אשכנז לספרד, אודות נתינת מתנות לאביונים גויים בחג הפורים - לרש"י היה קשה הדבר ולכן הורה שבעיר חדשה בה עדיין לא הורגלו הגויים לבקש מתנות לאביונים אין לתת להם כלל,⁹ ואילו הרמב"ן¹⁰ כתב שהמנהג לתת גם לגויים כשם שמפרנסים אותם ודואגים לצרכיהם, כפי שראינו.

מגמה זו של חכמי ספרד, הרשב"א והרמב"ן, באה גם לידי ביטוי בהיתר שנתנו לרופא יהודי לסייע לגויה להתעבר. כלומר, בתלמוד¹¹ מובא שמיילדת יהודייה יכולה לילד גויה בתשלום משום איבה, אך הרשב"א הרחיב היתר זה לרופא יהודי לסייע לגויה להיכנס להריון, שכן לדבריו הימנעות מכך מהווה איבה. הוא הוסיף עדות מרתקת, המאששת את היותו של הרמב"ן רופא: "ואני ראיתי את הרב רבינו משה ב"ר נחמן ז"ל שנתעסק במלאכה זו אצל הנכרית בשכר". אולם, בן-דודו של הרמב"ן, רבינו יונה, שהושפע רבות מחכמי אשכנז, הגיב על כך בחריפות: "תבוא עליך ברכה שאתה מרבה זרעו של עמלק".¹²

מחלוקת זו משקפת חילוקי השקפה יסודיים בין אשכנז לספרד בנוגע ליחסים שבין היהודים לגויים בסביבה מעורבת - האם תכלית הלכות אלו שנועדו למנוע איבה היא למנוע הרגשת אפליה אצל הגויים, ובמקום בו אין חשש לאפליה ניכרת יש להימנע ממתן סיוע לגויים. או שמא מדובר על הלכות בעלות ערך חיובי מוחלט ליצירת מערכת יחסים תקינים בין היהודים לגויים, ויש לקיימן בכל המצבים גם כאלו שאין בהם חשש אפליה ניכרת?

⁶ רשב"א (גיטין סא ע"א ד"ה הא דתניא).

⁷ רמב"ם (הלי מלכים פ"י ה"ב).

⁸ שבט מיהודה (ח"ג שער א סימן ע).

⁹ הגהות מיימוניות (בתוך: רמב"ם פרנקל הלי מגילה סוף פ"ב).

¹⁰ רמב"ן (בבא מציעא עח ע"ב ד"ה הא דתנן).

¹¹ עבודה זרה (כו ע"א).

¹² בית יוסף (יו"ד סימן קנד, בדק הבית).